

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ У КОНТЕКСТІ РОЗШИРЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ

© Єсімов С. С., 2014

Порушуються питання нормативно-правового регулювання обігу електронних грошей в умовах розвитку системи електронних платежів та інформаційних технологій у контексті адаптації національного законодавства до вимог ЄС. Розглянуто функції електронних грошей, нормативно-правове забезпечення реалізації цих функцій, напрями удосконалення правового регулювання правових відносин у сфері використання та випуску електронних грошей, контролю за діяльністю установ, які використовують електронні гроші.

Ключові слова: електронні гроші, обіг електронних грошей, нормативно-правове регулювання, інформаційна безпека.

С. С. Єсімов

ИНФОРМАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБРАЩЕНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ДЕНЕГ

Затрагиваются вопросы нормативно-правового регулирования обращения электронных денег в условиях развития системы электронных платежей и информационных технологий в контексте адаптации национального законодательства к требованиям ЕС. Рассмотрены функции электронных денег, нормативно-правовое обеспечение реализации этих функций, направления совершенствования правового регулирования правовых отношений в области использования и выпуска электронных денег, контроля над деятельностью учреждений, использующих электронные деньги.

Ключевые слова: электронные деньги, обращение электронных денег, нормативно-правовое регулирование, информационная безопасность.

S. S. Yesimov

INFORMATION AND LEGAL PRINCIPLES REGULATION OF ELECTRONIC MONEY

The article raises questions of the legal regulation of electronic money in the development of electronic payment systems and information technology in the context of adapting national legislation to the EU. Functions of electronic money, regulatory support implementation of these functions, directions of improvement of legal regulation of legal relations in the use and production of electronic money institutions monitor the activities that use electronic money.

Key words: electronic money, electronic money circulation, legal regulation, information security.

Постановка проблеми. Економіка складається з безлічі різнорівневих і різноякісних систем. Однією з найскладніших економічних систем є платіжна система. Платіжна система – це інституціональне утворення, в якому організація руху грошових потоків здійснюється з використанням технологічних і технічних засобів, методик розрахунків та інструментів, що дають змогу усім учасникам здійснювати фінансові операції та розрахунки один з одним. Електронні гроші мають потенціал, здатний підвищити ефективність існуючої платіжної системи. Насамперед це виражається у скороченні матеріальних і часових затрат, які несуть банки, торгові підприємства і населення. До того ж, електронні гроші несуть в собі серйозні специфічні ризики. До правових ризиків тією чи іншою мірою схильні усі типи економічних агентів, що мають відношення до електронних грошей: емітенти, споживачі та наглядові органи. Крім правових складнощів, електронні гроші несуть в собі специфічні фінансові ризики. Відповідно, актуальним є питання формування ефективного правового середовища емісії і обігу електронних грошей і контролю з боку держави за цією сферою.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Питання електронних грошей висвітлюється у роботах зарубіжних науковців, зокрема М. Вудфорда, М. Кінга, С. Кляйна, Б. Саммерса, Г. Селджіна, Б. Шміта, Л. Уайта, Б. Фрідмена. Окремі питання нормативно-правового регулювання емісії й обігу електронних грошей знайшли своє висвітлення у наукових працях Н. Грищука, В. Кравця, І. Кравчук, В. Крилова, Д. Лозовика, О. Махасєвої, В. Міщенко, А. Мороза, М. Савлука, П. Сенища та інших українських і зарубіжних науковців.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати особливості обігу електронних грошей, їх правову природу, виявлення прогалин у правовому регулюванні здійснення таких платежів.

Виклад основного матеріалу. Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом і його державами, – з іншого, розкриває нові можливості для соціально-економічного розвитку держави. Ст. 3 “Нормативно-правове наближення до набуття повного режиму внутрішнього ринку в конкретному секторі” Додатку XVII до Угоди “Нормативно-правове наближення України” передбачає, що Україна транспонує та на постійній основі впроваджує чинне законодавство ЄС у свою національну правову систему. Водночас ст.1 “Сфера дії” передбачає нормативно-правове наближення між сторонами у секторах фінансових, телекомунікаційних, поштових і кур’єрських послуг [1].

Зазначене зумовлено тим, що у світі різноманітних і складних взаємин між громадянами, підприємствами, фінансовими інститутами, державами, новим сенсом наповнюється питання про природу, роль та функції грошей. Очевидно, що в сучасному суспільстві поняття грошей зазнає змін, причому їх генезис зумовлює переосмислення природи і значення цієї категорії у системі правових відносин. У сучасних умовах зростає роль електронних грошей, що являють собою одну з форм еволюції грошей, які широко застосовуються у секторах фінансових і телекомунікаційних послуг в ЄС.

Широке використання електронних грошей веде до формування нової системи розрахунків і потужної фінансової надбудови, що зумовлює, з одного боку, нові можливості зростання, а з іншого, – адаптацію національного законодавства до норм Європейського Союзу, які діють у фінансовому секторі економіки. Поширення електронних грошей, що відбувається одночасно зі стрімким розвитком телекомунікаційних технологій, здатне докорінно змінити існуючий механізм функціонування грошової системи України.

Електронні гроші – це одна з форм, яку прийняли гроші в процесі еволюції. Для розуміння сутності електронних грошей необхідно звернутися до вихідного питання генезису грошей. В генезі грошей присутнє як еволюційне, так і раціоналістичне начало, що зумовлено єдністю об’єктивної та суб’єктивної сторін у розвитку грошових взаємозв’язків. Однак у суб’єктів грошових відносин завжди є прагнення спростити грошові взаємозв’язки, забезпечити гарантії їх стабільності та ліквідності, знизити транзакційні витрати, пов’язані з обміном. З появою і розвитком віртуальної

економіки відбувається зміна системи товарно-грошових відносин у напрямку нематеріальної сфери, що пов'язано з розвитком науково-технічного прогресу і зміною економічних відносин у суспільстві.

Електронні гроші – це складна правова і економічна категорія, до якої є доволі великий інтерес, як з боку наукового співтовариства, так і з боку регуляторів платіжного обороту. Крім того, як показує статистика, використання електронних грошей в розрахунках, істотний інтерес до цього об'єкта проявляють користувачі: фізичні та юридичні особи.

Електронні гроші є новою формою грошей, якій притаманні властивості і атрибути готівкових і безготівкових грошей. Сутність електронних грошей розкривається через включення у визначення внутрішніх іманентних властивостей, до яких зараховані правові, інфраструктурні і емісійні властивості. З точки зору економічної теорії, електронні гроші – це збережена в дематеріалізованому вигляді одиниця купівельної спроможності, емітована на передоплатній основі, яка сприймається особами, відмінними від емітента, і розрахунки, за допомогою яких, не вимагають виняткового і обов'язкового використання банківських платіжних інструментів. Це визначення, на нашу думку, точніше відображає економічну суть електронних грошей, тому доцільно внести зміни у ст. 15 “Особливості випуску електронних грошей і здійснення операцій з ними” закону України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” та дасть можливість об'єднати частину 1, 2, 3 параграфа 15.1. [2].

Зазначене визначення не містить обмежень на емісію електронних грошей організаціями, які не є кредитними, оскільки це обмеження повинно мати зовнішній трансцендентний характер і визначатися тими чи іншими нормативними актами (для прикладу законами України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні”, “Про Національний банк України” [4]).

Електронним грошам притаманні основні функції грошей, які доповнюються новими, що зумовлено потребами в прискоренні розрахунків, розширенні простору економічних відносин, в оптимізації трансакційних витрат. Тим не менше, саме засіб обміну є основною функцією. Електронні гроші як засіб обігу сьогодні найзатребуваніші. Інші функції електронних грошей на цьому етапі розвитку грошових відносин мають похідний (допоміжний) характер.

Водночас у контексті концепцій розвитку інформаційних технологій і систем як прогнозу оцінки, доцільно зазначити щодо відсутності технічних чи методологічних перешкоди реалізації електронними грошима інших функцій [3, с 218–219]. Проблема реалізації цих функцій зводиться до вирішення організаційних і правових питань, зокрема діяльності, спрямованої на підвищення довіри населення до електронних грошей, і безпеки здійснення платежів з їх використанням.

Розглядаючи роль електронних грошей у грошовому обігу, доцільно виділити два підходи до розширення складу грошового обігу:

– як результат завершального етапу процесу, дематеріалізація грошей у секторі мікроплатежів, і електронні гроші функціонуватимуть витісняючи традиційні гроші;

– як доповнення до існуючих сьогодні готівкових і безготівкових грошей, що пов'язано з обслуговуванням руху товарів, робіт, послуг в Інтернет-секторі економіки, доповнюючи традиційні засоби обігу і платежу. Розширення складу грошового обігу дасть можливість подолати обмеження часу, простору, доступ до необмеженого обсягу інформації, що уможливають істотно підвищити ефективність діяльності суб'єктів Інтернет-сектору економіки шляхом оптимізації витрат їхнього функціонування. Особливого значення набувають правові аспекти функціонування електронних грошей, виражені у відсутності ефективного правового регулювання.

Розширення використання електронних грошей, емітованих за рахунок готівкових грошей, матиме найменший вплив на грошову пропозицію в разі, якщо емісію електронних грошей, представлених у вигляді передплаченої вартості, здійснюватиме комерційна організація, яка є кредитною [5, с. 46–49].

Аналізуючи досвід іноземних держав у сфері нормативно-правового регулювання функціонування електронних грошей, зіставляючи окремі положення системи здійснення розрахунків електронними грошима в Україні, передбачені законом “Про платіжні системи та пере-

каз коштів в Україні” з аналогічними положеннями, що діють в Європі, США і Японії, доцільно зауважити що:

- у законодавстві України не передбачений особливий правовий статус для емітентів електронних грошей, у той час, як в провідних зарубіжних країнах, що активно практикують використання розрахунків і платежів з використанням електронних грошей, існують спеціалізовані організації, які здійснюють виняткову діяльність;

- високі вхідні вимоги для учасників ринку електронних грошей і платежів з їхнього використанням;

- відсутній орган, який координує діяльність, представляє, захищає інтереси в органах влади учасників правовідносин, – між операторами електронних грошових коштів, їх користувачами та регулятором;

- недостатньо широке різноманіття платіжних інструментів, що застосовуються у розрахунках і платежах з використанням електронних грошей;

- недостатньо гнучкі підходи до забезпечення належного рівня ліквідності емітентів електронних грошей;

- високий рівень ризиків.

Водночас необхідно зазначити, що Положення про порядок емісії електронних платіжних засобів і здійснення операцій з їх використанням (затверджено 05.11.2014), значно знизило рівень ризиків [6].

З погляду на дослідження М. Іконнікова, в Україні існують бар’єри суб’єктивного характеру, які перешкоджають вільному обігу електронних грошей: обмеженість доступу потенційного користувача до системи електронних грошей внаслідок недостатньої інформаційної підготовки населення; неможливість вільної конвертації електронних грошей внаслідок відсутності інституціональної контрактації між учасниками електронного грошового ринку та нормативного регулювання порядку його здійснення, обмеженість можливості реєстрації електронного підпису; дефіцит довіри споживачів до нового продукту [7, с. 125–127].

Необхідно відзначити, що учасники розрахунків електронними грошима якнайбільше схильні, на нашу думку, до операційному ризику, як на рівні системи, так і на рівні окремого учасника системи, а також ризику ліквідності. Враховуючи кризові явища в економіці держави, унаслідок бойових дій на сході та у банківській сфері, то ризик ліквідності банківської сфери може представляти загрозу платіжній системі електронних грошей, і навпаки. Враховуючи позиції Д. Лозовика, І. Кравчук, значну загрозу становлять правові ризики, викликані недосконалістю законодавства у зв’язку з відсутність належного досвіду в організації сфери функціонування електронних грошей [8; 9].

Отже, ключовими моментами, на які необхідно звертати першочергову увагу в процесі організації та нагляду за системою здійснення розрахунків з використанням електронних грошових коштів, є ліквідність емітентів електронних грошей, а також забезпечення збереження коштів і безпеки переказів електронних грошей (зниження операційного ризику), що повинно бути відображено у правовому регулюванні.

Розвиток електронних грошей залежить від напрямку нормативно-правових змін, у контексті адаптації до законодавства Європейського Союзу у сфері фінансових і телекомунікаційних технологій. У вказаному аспекті правове регулювання електронних грошей передбачає зміну умов поведінки людей і організацій, існування яких необхідне для функціонування вироблених формальних та неформальних “правил діяльності”.

Удосконалення сфери нормативно-правового регулювання функціонування електронних грошей, на нашу думку, необхідно здійснювати за трьома напрямками:

- інституціональний напрям передбачає розвиток відносин з метою підвищення конкуренції та зниження вхідного порога для нових учасників;

- інфраструктурний напрям пов’язаний з підвищенням рівня доступності електронних грошей і розширення сфер їх застосування, за допомогою розвитку та легалізації платіжних інструментів, а також стандартизації і уніфікації технологічної складової за рахунок введення у дію відповідних технічних регламентів інформаційного забезпечення;

– забезпечення та підвищення безпеки здійснення платіжних трансакцій з використанням електронних грошей у межах інформаційної безпеки.

У контексті листа Національного банку України (26.06.2014 р.) у межах інституційного напрямку доцільно надати можливість випуску електронних грошей організаціям, які не є кредитними [10]. Це дасть змогу додати ринку додатковий стимул для розвитку, зокрема за рахунок операторів мобільного зв'язку, які мають достатні можливості, а також розвинену і постійно модернізовану технічну інфраструктуру для забезпечення розрахунків з використанням електронних грошових коштів, але за умови дотримання вимог закону України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах”.

Водночас можливість випуску електронних грошей організаціям, які не є кредитними, вимагає нормативно-правового визначення організації нагляду за діяльністю зазначених організацій, основних ліцензійних вимог для отримання ліцензії на здійснення діяльності, інструментів нагляду за ліквідністю відповідних організацій. Нагляд за організаціями, які здійснюють випуск електронних грошей, повинен здійснюватися за принципом: єдності мети банківського та небанківського нагляду; пропорційності нагляду; дотримання меж небанківського нагляду.

Реалізація нагляду за вказаними принципами дасть змогу забезпечити достатній рівень розвитку правових відносин, забезпечуючи конкуренцію, а також підвищення якості та безпеки надаваних послуг і наданих фінансових продуктів, забезпечить регулятора достовірною та своєчасною інформацією з метою збалансованого, ефективного здійснення грошово-кредитної політики.

Удосконалення системи функціонування електронних грошей в частині підвищення доступності відповідних платежів повинно здійснюватися за допомогою розвитку та підвищення ефективності і безпеки платіжних інструментів. Доцільне впровадження та розширення застосування передплачених платіжних інструментів, зокрема мобільних платіжних інструментів, побудованих за схемою як кредитових, так і дебетових переказів, а також реалізація процедур, спрямованих на розвиток правової та технологічної інфраструктури, зокрема введення і розширення електронного захищеного документообігу, уніфікацію і стандартизацію елементів інформаційного обміну. Окремі елементи вказаного уже використовують оператори мобільного зв'язку під час надання короткотермінового кредиту на зв'язок.

Однак для реалізації пропозицій необхідно внести зміни у ряд статей закону України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” та у Положення про електронні гроші в Україні [11].

Державні органи в особі національних (центральных) банків країн забезпечують надійність тільки законних платіжних засобів, ними емітованих, а не усіх грошей, що перебувають в обігу.

Звідси виникає проблема недовіри господарюючих суб'єктів до електронних грошей, що не належать до законних засобів платежу. Державі варто визнати заслуги корпоративного сектору у розвитку “електронних грошей” щодо розроблення нових технологічних рішень у платіжних системах, а також у застосуванні нових підходів до регулювання нових платіжних систем, оскільки приватна ініціатива залишатиметься рушійною силою в їхньому розвитку. У цьому разі приватні емітенти та провайдери електронних грошей прагнуть створити не тільки технологічну базу, а й неформальні правила, норми, закони функціонування грошей у віртуальній економіці.

У цій ситуації важливим є питання розвитку інституту довіри до електронних грошей. В умовах, коли державою ще не сформоване правове середовище емісії та обігу електронних грошей, цю місію на себе беруть неформальні організації, які прагнуть максимізувати свій прибуток і зменшити трансакційні витрати.

Висновки. Ділова практика є випереджальною по відношенню до правового регулювання процесів, що виникають. Існують два варіанти виходу з цієї ситуації: по-перше, докорінна зміна законодавчої бази, розроблення та введення в дію нового законодавства; по-друге, в країні вже існує певний правовий базис, який регламентує особливості не тільки традиційних, але й нових інструментів оплати, нові процеси можуть адаптуватися до нього через певне підлаштування під це законодавство або в результаті його корегування. З розвитком телекомунікаційних технологій нововведення завжди йдуть попереду регулювання, тому починати роботу після того, як будуть

прийняті усі закони, неможливо. Тому важливим питанням, на нашу думку, є саме адаптація існуючого законодавства до змінних умов. Вихід із цієї ситуації можливий шляхом створення єдиного органу регулювання електронних грошей. Однак, можна запропонувати два основні способи правового регулювання електронних грошей, а саме: правова інституціоналізація і ринкова контрактна інституціоналізація.

1. Додаток XVII “Нормативно-правове наближення України” до Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом і його державами, – з іншого. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://comeuroint.rada.gov.ua/comeuroint/doccatalog/document;jsessionid=C3CFA5048CA96E07C6D0B60B3FEFDBC6?id=56314>. 2. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 29. – Ст.137. 3. Павлиш В. А. Основи інформаційних технологій і систем / В. А. Павлиш, Л. К. Гліненко. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. – 500 с. 4. Про Національний банк України: закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV// Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 29. – Ст.238. 5. Світовий досвід і перспективи розвитку електронних грошей в Україні: наук.-аналіт. матер. – Вип. 10 / П. М. Сениш, В. М. Кравець, В. І. Міщенко, О. О. Махасва, В. В. Крилова, Н. В. Грищук – К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень. 2008. – 145 с. 6. Положення про порядок емісії електронних платіжних засобів і здійснення операцій з їх використанням: постанова Правління Національного банку України від 05.11.2014 р. № 705. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0705500-14>. 7. Іконнікова М. В. Електронні гроші в аспекті економічної глобалізації. Ринок електронних грошей України: перспективи, проблеми та шляхи вирішення / М. В. Іконнікова // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2012. – № 4. – С. 123–130. 8. Лозовик Д. Б. Перспективи розвитку систем електронних грошей в Україні / Д. Б. Лозовик // Ефективна економіка. – 2012. – № 6. – С. 1–2. 9. Кравчук І. С. Особливості емісії та обігу електронних грошей в Україні / І. С. Кравчук // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 8. – С. 263–271. 10. Лист Національного банку України від 26.06.2014 р. № 25-109/33434 “Стосовно використання електронних грошей суб’єктами господарювання”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v3343500-14>. 11. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей: Постанова Правління Національного банку України від 04.11.2010 р. № 481. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10>.